

МИНИСТЕРСТВО НА ОБРАЗОВАНИЕТО И НАУКАТА НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ
КИРИЛО-МЕТОДИЕВСКИ НАУЧЕН ЦЕНТЪР ПРИ БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИЖЕВСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ТЕХНИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМ. М. Т. КАЛАШНИКОВА
НАУЧНОЕ СООБЩЕСТВО “ПИСЬМЕННОЕ НАСЛЕДИЕ”
DIGITAL MEDIEVALIST SCHOLARLY COMMUNITY
ФОНДАЦИЯ „УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ НА БЪЛГАРИЯ“

**Писменото наследство
и информационните технологии**

El’Manuscript–2014

Материали от V международна научна конференция
Варна, 15–20 септември 2014 г.

София · Ижевск
2014

Модел за аналитично описание на химнографски книги

Радослава Станкова

Типология, терминология, миней, служба, химнографски компоненти

Models for Analytical Description of Hymnographic Books

Radoslava Stankova

The creation of a descriptive model for liturgical books with hymnographic texts requires definitive determination of macrogenres, specification of their descriptive terminology together with a typology of every single codex, and methods for cataloguing the Slavic hymnographic tradition. In the construction of hymnographic books (Oktoechos, Menaion, and Triodion), the hierarchical principle in building the structure of the weekly and annual circles of the church calendar according to the type of liturgy is of special importance. The study of the Menaion hymnographic book would centre our attention on the Synaxarion differences in Slavic manuscripts and the specific character of the location of the hymnodic material because they illustrate fixture of the commemorations in the process of uniting different genre forms within the framework of a single divine service. The typology of divine services would be useful in description and cataloguing the hymnographic books, also non-identified fragments. The problem of terminological uniqueness and typological precision is all the more relevant when creating electronic catalogues for computer data processing. In that case the high degree of standardization of data on medieval manuscripts is absolutely obligatory.

Проблемът за описание на църковните книги с богослужебен химнографски материал е особено актуален в славистиката напоследък. Въпреки че редица изследвания са посветени на този тип книги, на жанровото им определяне в рамките на книжовната и литургичната им употреба през Средновековието, все още не е уточнена терминологията за описанието им, не е достатъчно проучена типологията на всеки отделен кодекс и няма установена методика за каталогизация на славянската химнографска традиция.

В състава на химнографските книги (октоих, миней и триод) е особено важен йерархичният принцип на структуриране на материала от седмичния или годишния кръг от църковния календар според типа богослужение.

На свой ред единството и противопоставянето на отделните нива в йерархичната структура на службата се проявява в две посоки: *по хоризонтала* — при промени в календара: смесване, редуване, размяна и добавяне на памети и празници; *по вертикала* — при промяна на литургичния обред: мобилност или вариативност на химнографските и композиционните структурни компоненти.

Методиката за изследване на химнографските книги налага като основен жанр на този книжовен вид да се определи *службата* [Станкова 2001: 176, бел. 14]. Тя е стожерът на църковния ритуал и основният богослужебен жанр. Върху формирането и развитието ѝ в различни периоди влияят нормативните промени от литургичен характер¹.

Поради това ясното очертаване на *структурата на службата* е от особено значение при изследване на процеса на оформяне на химнографските книги. Като сложен книжовен жанр, а не като богослужебно ритуално действие², химнографската композиция служба е съставена от текстове с доминираща песенна форма и съчетава в състава си разнообразни структурни компоненти.

Те могат условно да се разделят на две групи: *химнографски компоненти* (по-обемни песни — канон, акатист; песенни строфи — кондак и икос, тропари; стихове и стихирни; степени и антифони; припеви и възгласи — полиелей, ипакои, припела и прокимени) и *други компоненти* (типикарски указания, четива и псалми). От друга страна, като химнографска композиция с мозаечен характер службата, при функционирането си в църковния ритуал, показва твърде голяма вариативност и мобилност на структурните си компоненти.

Необходимо е да се направи типология на службите от ранния структурен тип, определен от Ст. Кожухаров като „студийски“, да се очертаят отклоненията от известните правила и смесването на елементи от различни литургични практики, които от своя страна са „характеристичен, формално различителен белег, който е сигурна основа за периодизиране развоя на старобългарската химнография“ [Кожухаров 1974: 284]. Идеята на Кр. Станчев [Станчев 2003: 11–13], че съвкупността от канон и стихирни би трябвало да се приема като минимален обем за една химнографска композиция служба, е продуктивна, защото аналогичен състав е регистриран в ранните славянски богослужебни книги. Но много често повечето от оригиналните старобългарски химнографски произведения не са съсредоточени в границите на една служба, а образуват жанрово еднородни цикли, разпределени в няколко последователни служби, или са интерполирани като самостоятелен цикъл в състава на една химнографска книга. Още повече че например циклите от оригинални старобългарски азбучни стихирни са регистрирани в различни по предназначение книги (Миней, Триод, Требник), циклите от оригинални старобългарски трипеснеци се включват не само в състава на триода, но и на миней [Станчев-Попов 1988; Попов 2003]. Така че не винаги има наличие на съвкупност от канон и стихирни (т. е. служба).

¹ В този аспект е важно да се уточни историческата проблематика на църковния устав, който изпълнява ролята на законодател за химнографската композиция служба. Замяната на Студийския с Йерусалимския устав не е станала изведнъж [Пентковски 2001].

² А. Наумов (1987) подчертава, че химнографската композиция служба трябва да се разглежда и като писан текст. Химнографските книги пък от своя страна трябва да се изучават компактно, като исторически оформил се цялостен комплект от служби.

При изследването на химнографската книга Миней в центъра на вниманието би трябвало да се поставят месецословните разлики в славянските ръкописи¹ и спецификите в разположението на песенния материал, защото те илюстрират закрепването на паметите в процеса на обединяване на различните жанрови форми в рамките на една служба [срв. Кожухаров 1974: 282–283, бел. 8]. Особеностите в структурата на ранните служби показват как разрастването на календара се отразява и в посока увеличаване броя на отделните химнографски компоненти (песни и стихове: стихирни, канони, тропари; седални и светилни; кондаци и икоси). Освен разлики в месецослова би трябвало да се проследят и появите на различни канони в една и съща служба (не само в минея, но и в триода и октоиха), различните преводи на еднакви канони, както и спецификите в разположението на песенния материал. В този смисъл посочените етапи в процеса на допълване и промяна в състава и структурата на ранните южнославянски служби в посока към йерусалимската църковна практика могат да се използват като диференциални признаци за систематизация на преходните по тип „дойерусалимски“ химнографски книги.

Бих искала да предложа *схема за опростено описание* на ранните южнославянски химнографски книги *в три структурни типа служби*:

- едноделна структура — една група вечерни стихирни, седален (или тропар/или кондак на утринна) и един канон;
- двуделна структура — две или три групи стихирни (вечерни и утринни/или и стиховни), два утринни канона (един след друг или един комбиниран), четива (паримии, новозаветни, синаксарни, панегирични — според типа книга) и кратки типикарски указания;
- триделна структура — най-малко три групи стихирни (за вечерния и утринния дял), два или три кръстосани канона (плюс един/два на агрипния), увеличен химнографски и композиционен материал, с подробни указания.

Типологията на службите би била полезна при описанието и каталогизацията на химнографските книги (и неидентифицираните фрагменти).

Натрупаният опит при описанието на различни по тип книги е важен за правилното определяне на принадлежността на описвания кодекс на макрожанрово ниво и поставянето на правилно заглавие на ръкописа. На микрожанрово ниво е задължително да се описва *съставът на службите* (календарът, празникът/темата за деня, периодът от годишния цикъл). Археографските непълноти и неточности са нежелателни при електронната обработка на внесен в база данни материал. Яснотата върху *състава на кодекса* в цялост би допринесла и за уточняване на терминологията.

Еднозначното определяне на *структурния тип на службите* в една химнографска книга (напр. според направената по-горе типология) и посочването на

¹ Срв. архиеп. Сергей 1901; Стефанович 1989; Коцева-Атанасов 1993.

наличието и броя на химнографските и композиционните компоненти би елиминирало терминологичните недоразумения. Опростеното описание на състава и структурата на службите би могло да се изнесе като константен модел, а специфичните особености, показващи вариативността на компонентите, да се отбелязват допълнително за всеки отделен текст.

Унифицираната терминология би могла да доведе: до изработване на критерии за еднозначна класификация на химнографските книги; до създаване на възможности за съпоставка на съставите на еднакви и различни по тип книги; до изработване на методика за изследване на историята на всеки отделен текст чрез разслояване на различните структурни пластове — в диахронен план, и чрез разграничаване на йерархичните нива до разголване на архаичното ядро на текста — в синхронен план.

Литература

- Кожухаров 1974 — *Кожухаров, Ст.* Търновската книжовна школа и развитието на химничната поезия в старобългарската литература // Търновска книжовна школа. Т. 1. С., 1974, с. 277–309.
- Коцева-Атанасов 1993 — *Коцева, Е., А. Атанасов.* Цариградският месецослов от X век и календари в български писмени паметници // Хиляда и осемдесет години от смъртта на св. Наум Охридски. С., 1993, с. 214–241.
- Наумов 1987 — *Наумов, А.* Служба као жанр // Научни састанак слависта у Вуковедане, XVI, 1987, № 2, с. 5–18.
- Пентковский 2001 — *Пентковский, А. М.* Типикон патриарха Алексия Студита в Византии и на Руси. М., 2001.
- Попов 2003 — *Попов, Г.* Триод // Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 4. С., 2003, с. 169–178.
- Сергий 1901 — *Сергий, архим.* Полный месяцеслов Востока. 2 изд. Том I. Восточная агиология (= репринт М., 1997); Том II. Святой Восток. Часть первая. (= репринт М., 1997). Владимир, 1901.
- Станкова 2001 — *Станкова, Р.* Идентификация на един фрагмент от служебен миней за октомври в НБКМ // В памет на Петър Динеков. Традиции, приемственост, новаторство. С., 2001, с. 171–177.
- Станчев 2003 — *Станчев, К.* Литургическая поэзия в древнеславянском литературном пространстве (история вопроса и некоторые проблемы изучения) // XIII Международный съезд славистов, Любляна 2003. Тематический блок „Древнеславянская литургическая поэзия“. Доклады, Roma-Sofia, 2003, с. 5–22.
- Станчев-Попов 1988 — *Станчев, Кр., Г. Попов.* Климент Охридски. Живот и творчество. С., 1988.
- Стефанович 1989 — *Стефановић, Д.* Прилог проучавању месецослова XIII и XIV в. // Јужнословенски филолог, 45, 1989, с. 137–160.